

„It's the economy, stupid!“ – eller „Crisis? What Crisis?“

Jørgen Goul Andersen Professor, Institut for Statskundskab, Aarhus Universitet

Den økonomiske krise i 2008-09 fik dramatisk ændret den virkelighed, dansk politik må forholde sig til: Fra en øjensynlig evig højkonjunktur og overflod til det største økonomiske tilbageslag i generationer. Det minder om afslutningen på „de glade 60'ere“ – perioden 1993-2007 var lidt en gentagelse af 1959-1973, og festen sluttede begge gange brat. Blot var nedgangen i BNP 2008-09 tre gange større end i 1974-75. Spørgsmålet er, hvordan det påvirker vælgerne og dansk politik.

I. Hvordan påvirker den økonomiske krise vælgerne?

I 1970'erne blev vælgernes politiske dagsorden hurtigt drejet ind på økonomien, og det holdt i 20 år: Først var det ledigheden, siden også betalingsbalance- og statsunderskud. Gentager historien sig? Fejer krisen andre emner væk? Falmer „værdipolitikken“? Bliver regeringen straffet for de økonomiske problemer? Det sidste er der mange fortilfælde for, senest Obamas valgsejr i 2008 (Lewis-Beck & Nadeau 2009a). Et allerede klassisk eksempel er Bill Clintons vinderstrategi over for præsident George H.W. Bush i 1992. Bush fejrede udenrigspolitiske triumfer, men stigende ledighed gjorde ham sårbar, og det udnyttede Clinton. Strategien blev kendt under udtrykket „It's the economy, stupid“. Mobilisering på ledigheden medvirkede også til den borgerlige valgsejr i Sverige i 2006 (Oscarsson & Holmberg 2008, 53-58; 189-91; 329-30; Martinsson 2009, 197-216).

En omfattende litteratur bekræfter tendensen til, at regeringer straffes for dårlige økonomiske resultater (Lewis-Beck & Stegmaier 2007; Nannestad & Paldam 1994) dog med mange undtagelser (Paldam, 1991), som især tilskrives institutionelle faktorer (Duch & Stevenson

2008; Bengtsson 2004). Nøglevariablen er, hvor let det er at placere ansvaret (Powell & Whitten 1993; Hellwig 2001). Desuden er det en grundlæggende forudsætning, at vælgerne opfatter krisens alvor. Hvis de spørger „Crisis? What Crisis?“¹, kan der ikke ventes stor effekt.

Artiklen her undersøger, hvordan danske vælgere reagerede på krisen i 2008-09. Det kan være et interessant supplement til valgundersøgelserne, fordi det ofte må være *mellem* valgene, vælgerens vurderinger ændrer sig. Analysen har udgangspunkt i litteraturen om økonomisk vælgeradfærd (*economic voting*) men med lidt andre spørgsmål og data. Det skyldes også, at der er en række spørgsmål, som traditionen har forbigået eller nedprioriteret.

Som antydnet er det ikke alene vigtigt, om vælgerne opfatter krisens alvor og hvor stor *vægt*, de tillægger økonomien. Det er også vigtigt, om regeringen får *skylden*. Det gør de sjældnere i små, åbne økonomier (Hellwig 2001; Fernández-Albertos 2006; Kayser 2007; Hellwig & Samuels 2007; Hellwig 2008; Duch & Stevenson 2010), og krisens karakter af *international finanskrise* giver regeringer ekstra muligheder for at undgå bebrejdelser. Det ses i reglen som en strukturel begrænsning for økonomisk vælgeradfærd, men når fokus er på en enkelt case, er det mere frugtbart at se det som en parameter i et politisk spil om *blame avoidance*.

Såvel Clinton-eksemplet som det svenske regeringskifte i 2006 peger på betydningen af det politiske spil – herunder både mediernes behandling og partiernes strategier. Således var det mere medieomtalen og oppositionens mobilisering end selve ledigheden, der påvirkede det svenske valg i 2006 (Martinsson 2009). Medier og partier har fået øget opmærksomhed i valgforskningen, men har ikke haft samme gennemslag i analysen af økonomisk vælgeradfærd. Det er vigtigt for skyldsspørgsmålet, både

hvor meget og *hvordan* medierne omtaler de økonomiske problemer. Og det er vigtigt, hvilken kamp, der foregår om at placere eller undgå ansvaret.

Partiernes strategier bestemmer også, *hvor* konflikten udkæmpes – og dermed hvilke typer af vælgervurderinger, der er afgørende. Hvis partierne strides om, hvad der skal gøres, og ikke om ansvaret for fortiden, må man forvente, at fremadrettede (prospektive) vurderinger bliver vigtige, mens (retrospektive) vurderinger af fortiden træder i baggrunden. Skal vælgerne tage stilling til økonomiske strategier, må man også delvist se økonomien som *positions issues* (Lewis-Beck & Nadeau 2009b), dvs. som emner, der er uenighed om, og ikke blot som såkaldte *valence issues* (Stokes 1963), hvor der er konsensus om målene men forskellige vurderinger af partiernes kompetence.

Analysens approach er bredere og mere aktør-orienteret end hovedstrømmen af økonomiske vælgeradfærdsanalyser. Derfor drøftes mediernes omtale af den økonomiske krise og partiernes strategier i afsnit 3 forud for vælgeranalysen. Endelig bør det understreges, at den nuværende krise er langt dybere end „normale“ konjunktursvingninger. Det er en kvalitativ forskel. Under alvorlige kriser kan der udvikles en krisebevidsthed og offervilje, hvor vælgerne reagerer anderledes end normalt (Petersen et al. 1987; Petersen 1996; Goul Andersen 1988, 1994, 2009b). Derfor, og fordi det danner rammen om de øvrige spørgsmål, skal vi først se nærmere på den danske økonomiske krise og dens årsager, herunder ansvaret for, at krisen udviklede sig, som den gjorde.

2. Nærmere om den danske økonomiske krise

Den økonomiske krise i 2008-09 var ikke en „almindelig“ lavkonjunktur. Der blev skrevet historie, både nationalt og globalt². Krisen i Danmark var ikke blot udslag af den internationale krise, men havde også nationale årsager (Det Økonomiske Råd 2009; Goul Andersen 2009a), og nedgangen var allerede begyndt, da Danmark blev ramt af finanskrisen.

Startdatoen for den internationale finanskrisen var 15. september 2008, hvor Lehman Brothers indgav konkursbegæring. USA var ramt af en ret „klassisk“ bolig- og kreditboble, der bristede (Reinhart & Rogoff 2009). Det ramte de yderste lån, men denne „subprime crisis“ greb om sig, fordi lån var pakket raffineret sammen i strukturerede produkter, der blev handlet verden over. De var robuste men ikke over for et generelt boligprisfald. Det ramte USA's investeringsbanker. I en turbulent weekend blev de fleste reddet, men myndighederne lod Lehman gå konkurs. På de internationale finansmarkeder udløste det den værste panik i 75 år. Kun gennem en historisk redningsindsats blev et globalt sammenbrud forhindret.

Men Europa og USA undgik ikke økonomisk nedtur. I Danmark faldt BNP med 0,9 pct. i 2008 og yderligere med 4,9 pct. i 2009.³ Det giver et samlet fald i 2008-09 på 5,7 pct. Det er mere end tre gange så meget som under de to oliekriser 1974-75 og 1980-81. Det slår ikke kun alle recessioner efter 1945 (Trier 1997; Danmarks Statistik 2008), men også krisen i 1930'erne, hvor 1932 var eneste år med negativ vækst (Hansen 1974, 229-232)⁴. Det slår også akkurat den hidtidige bundrekord i fredstid efter 1820, nemlig 1856. Med andre ord er der i Danmark tale om en 200 års krise.

Nedturen kan illustreres med andre mål. Industriproduktionen lå i december 2009 22.6 pct. lavere end året før. Det lå tilmed 12-13 pct. under niveauet 10 år tidligere (DSt Nyt 46 2010). Vareeksporten faldt i 2009 med 95 mia. kr. (løbende priser), svarende til 16.2 pct. (DSt Nyt 52 2010). Først i 2013 ventes Danmarks BNP at være tilbage på 2007-niveau. I givet fald svarer en sådan vækstpause på seks år til den finske krise i 1990'erne (Ritakallio 2010). I 2008-09 var BNP-faldet en spids større i Danmark end i Island (Goul Andersen 2010b). Islands krise lettes af, at landet i 2009 havde den største eksportfremgang i OECD. Men krisen gør mere ondt: Privatforbruget faldt med 14.6 pct., mens faldet i Danmark var 4.6 pct. (Goul Andersen 2010b), hvilket dog er klart mere end i nabolandene.

Danmarks fald i privatforbruget er lidt af et paradoks. På næsten surrealistisk vis blev den historiske nedgang i produktionen nemlig ledsaget af stor fremgang i forbrugsmuligheder. Ifølge Finansministeriets beregning (2009, 9; 37; 98-99) går husholdningernes disponible realindkomster i 2009 og 2010 frem med hhv. 3.1 pct. og 4.4 pct.⁵ – hvilket betegnes som „historisk“ (9). Ikke desto mindre gik privatforbruget i 2009 mere tilbage i Danmark end i andre lande. Det afspejler, at krisen også har nationale årsager (Goul Andersen 2009a; Det Økonomiske Råd 2009). Man kunne have forventet, at dansk eksport ville være mindre konjunkturfølsom, fordi fødevarer og medicin vejer tungt, men eksportfaldet var ikke enestående. Verdenshandelen er skrumpet (OECD 2009b, 20-21), og importen faldt endnu mere. Mht. industriproduktionen er det dog bekymrende, at produktionen blev slået *så* mange år tilbage, og at faldet fortsatte året ud. Mens dansk industriproduktion faldt 23 pct. på årsbasis i december 2009, var tallet i Norge, Sverige og Finland „kun“ 6 pct.⁶

Det kan skyldes langsigtede problemer med konkurrenceevnen. Danske lønninger steg i 2000-årene mere end i andre lande, mens produktiviteten sakkede bagud og til sidst blev negativ. Selvom tallene delvist afspejler et skift fra ulønsom industriproduktion til „upmarket“ beskæftigelse højere i værdikæden (Pedersen & Riishøj

2008), blev konkurrenceevnen klart forringet (Det Økonomiske Råd 2009, 83-96). Krisen startede også tidligere i Danmark (Goul Andersen 2009a): Årets internationale nyhed fra Danmark i 2008 kom den 1. juli, hvor Danmarks Statistik meddelte, at Danmark som første EU-land var i teknisk recession med negativ vækst to kvartaler i træk allerede fra fjerde kvartal 2007 – et år før finanskrisen. Det var første bekræftelse af, at også Europa kunne blive ramt af økonomisk krise, og derfor nåede nyheden verden rundt.⁷

Faktisk var problemet endnu værre. Den økonomiske vækst i Danmark lå på sidstestadiet i OECD de sidste otte kvartaler før finanskrisen (Goul Andersen 2009a), og dansk vækst var saktet bagud gennem ti år (OECD 2009c, 20). Det var tilmed den periode, hvor olien blev foræret som et „gratis“ vækstbidrag, og hvor Danmark var EU's eneste nettoeksportør. Olieproduktionen blev næsten fordoblet fra 1999 til toppen i 2004. Fra 2004 til 2008 faldt produktionen $\frac{1}{4}$, og herefter fortsætter det nedad.⁸ Olien gav et pænt bidrag til BNP, betalingsbalancen og statsbudgettet⁹, men camouflerede den underliggende stagnation.¹⁰ Det Økonomiske Råd (2009, 94-96) har kritiseret tendensen til „hollandsk syge“, fordi man ligesom Holland i 1970'erne lod sig beruse af midlertidige indkomster¹¹ og bl.a. førte konjunkturmedløbende finanspolitik.

Et andet problem, som bl.a. IMF (2008; 2009, 23) har advaret imod, var den indenlandske bolig- og kreditboble. Med tilløb fra 1990'erne fik Danmark en „omvendt kartoffelkur“ (modsat Schlüters genopretning 1986-1992) med stadig større adgang til billige boliglån: Rene annuitetslån, tillægslån til forbrug, flexlån og til slut afdragsfri lån i 2003. Resultatet var en verdensrekord i gældsætning af private husholdninger (OECD 2009c, 35) – og boligprisstigninger, der blev yderligere stimuleret af skattestoppet. Fra 1995 til 2004 steg parcelhuse gennemsnitligt 88 pct., ejerlejligheder 152 pct. og sommerhuse 115 pct. Fra 2004 til 2006 steg priserne for alle tre grupper yderligere 60 pct. På 12 år var prisen således tredoblet på parcelhuse, firedoblet på ejerlejligheder og steget 266 pct. på sommerhuse.¹² Prisstigningerne var blandt de højeste i Europa, og Danmark er et af de lande, hvor gevinsten lettest kan omsættes til forbrug (IMF 2008, 103-32). Priserne toppede i 2006/2007, og fra første kvartal i 2008-2009 faldt priserne på landsplan 15 pct. for parcelhuse og 19 pct. for ejerlejligheder (DSt nyt 370 2009). For ejerlejligheder i København nåede prisfaldet fra top til bund 35-40 pct. Selv i de værst ramte områder blev priserne dog kun sat fire-fem år tilbage. Tvangsauktioner nåede i oktober 2009 det højeste niveau siden 1995, men kun en fjerdedel af niveauet i 1990-91 (DSt Nyt 488 5.11.2009). Boligprisfaldet kan forklare,

at privatforbruget faldt så meget. Hypotesen er, at det mere skyldtes begrænsning af boligejernes overforbrug end krise og utryghed.

Effekten af recessionen kunne mærkes på ledighed og statsbudget. Ledigheden steg fra 4.4 pct. til 7.4 pct. i løbet af 2009, altså ret markant. For Euro-området var tallene hhv. 9.2 og 10.0 pct.¹³ Den offentlige saldo ventedes forringet fra plus 4.8 pct. af BNP i 2007 til minus 5.5 pct. i 2010 (Finansministeriet, 2009: 36). Dermed opfylder Danmark ikke længere EU's konvergenskrav.

At statsbudgettet fra 2007 til 2010 helt uventet kunne forringes med 10 pct. af BNP – tre gange Velfærdskommissionens (2006) aldringsproblem – er en advarsel mod overdreven tro på prognoser, og der skal ikke gættes på økonomien i 2010-11. Dog skal det nævnes, at en del kurver peger opad. Eksporten til Sverige, Norge og UK blev ramt af faldende valutakurser, som vendte i 2009. Industriens forventninger er steget. De store skattelettelser og udbetaling af SP-milliarderne i 2009 blev til opsparing og ikke forbrug. Men i 2010 er der igen store skattelettelser, boligprisfaldet er vendt, og boligejerne har massivt udnyttet rentebesparelsen på flexlån og lagt om til afdragsfri lån oveni. Det ville kræve dyb krisestemning at undgå forbrugsstigning i 2010, og Det Økonomiske Råd aflyste ved årsskiftet behovet for yderligere stimulering af økonomien. Frem til august 2009 halsede regeringen efter udviklingen med nedjusteringer, der var utilstrækkelige, inden de var trykt. Men prognosen fra august 2009 holdt ind i 2010 – og kan endda vise sig for pessimistisk.

Krisen har altså både en dansk og en international komponent. De danske problemer var i princippet kendte allerede før finanskrisen, men med enkelte undtagelser var medierne længe om at forstå situationen. Næste afsnit behandler mediernes præsentation af økonomien og de politiske partiers valg af strategier.

3. Medierne, partierne og krisen

Vælgerne påvirkes ikke kun af, hvad de selv oplever, men også af, hvad de hører. Vælgerviden er et klassisk tema, men *economic voting* traditionen er ikke opdateret med valgforskningens større vægt på mediernes og partiernes aktive rolle. Mht. medierne er det første spørgsmål, om krisen omtales, og med hvilken alvor. Dernæst er det vigtigt for skyldsspørgsmålet, hvordan omtalen *frames*. Er det en „finanskrise“ eller „økonomisk krise“, og omtales den alene som en international eller også som en dansk krise? De to dimensioner er delvist sammenfaldende, men ikke helt: „Finanskrise“ associerer internationalt, men kan også tilskrives danske banker. I begge tilfælde er termen „finanskrise“ ansvarsfritagende for siddende regeringer.

Når det gælder partierne, er der to vigtige spørgsmål: Kampen om ansvaret og valget af kampplads for

økonomien. Til det første kan man hente inspiration i policy-litteraturen omkring *blame avoidance*: Regeringer vil undgå at blive draget til ansvar. Først kan man *benægte problemet*, og lykkes det ikke, kan man *benægte ansvaret* (Hood et al 2009, 697),¹⁴ evt. ved at udpege andre „skyldige“ – den internationale krise, bankerne osv. Videre kan man *tilsløre* ansvaret (jf. Pierson, 1994) – evt. sætte helt andre emner på dagsordenen. Når det gælder spørgsmålet om kamppladsen, afgør partierne, *hvor* slaget om økonomien skal stå: Om ansvaret for, at det gik galt (retrospektivt), eller om forslag til, hvad der skal gøres (prospektivt).

Som nævnt var krisen et brud med 15 års fremgang. Først var landet uventet kommet ud af 20 års massearbejdsløshed, så talte man om „økonomisk mirakel“, og til sidst var der udbredt mangel på arbejdskraft. Det gav en næsten euforisk stemning, som fik sit billede med finansministerens bemærkning om, at „over tid ender det med, at vi ejer hele verden.“¹⁵ Statsministeren fulgte op i nytårstalen for 2008: „Den stærke danske økonomi vækker opsigt. Det går ... så godt, at den største risiko i det nye år faktisk er, at det kommer til at gå for godt.“¹⁶ I 2008 faldt ledigheden til det laveste niveau i 35 år. Billedet af en stærk dansk økonomi stod uantastet, længe efter at problemerne dukkede op. Nedenfor undersøges mediernes kriedækning. Analysen er summarisk, mest baseret på fem landsdækkende dagblade med bredt publikum,¹⁷ men tegner alligevel et ret entydigt billede. Specielt interessant er det, *hvornår* krisen erkendes, og *hvordan* krisen omtales.

De økonomiske problemer optog ikke megen spaltepads, før finanskrisen brød løs. Der var dog enkelte *analytiske* artikler – ofte med advarsler mod overophedning. Men det var undtagelsen.¹⁸ Nyheden (1.7.2008) om, at Danmark var i recession, havde været et naturligt vendepunkt. Den fik også to artikler med forsidehenvisning i Politiken samt i alt tre artikler i erhvervssektionerne i Berlingske og Jyllands-Posten.¹⁹ Men nyheden fandt ikke vej til 18.30-Tv-Avisen. Avisartiklerne tog tallene alvorligt og blev fulgt af ledere, men ud over en Ritzau-kommentar fra statsministeren blev emnet ikke fulgt op som *politisk nyhedsstof*. Senere fulgte flere analytiske artikler, navnlig i Politiken og til dels i Berlingske; herunder én med profetisk indledning: „Økonomiske kriser i Danmark har det med at blive både dybe, alvorlige og langtrukne. De har det også med at komme som en tyv om natten, når ingen venter dem“ (Berlingske Tidende Business, 20.10.2008).

For danskere, som ikke nærlæser erhvervssektioner, var der ringe information om dansk økonomi i 2008. Derimod var der stor omtale af bankproblemer. Alene Roskilde Bank trak 1175 artikler i 2008. Fra september voksede det økonomiske stof, og fjerde kvartal 2008 var

der 3647 artikler om „finanskrisen“, jf. tabel 1, men kun 844 artikler om „økonomisk(e) krise“. Ser vi på artikler med ordet „Danmark“/„dansk“, var skævheden større: 2481 artikler om „finanskrise“, 490 om „økonomisk krise“. Det blev langt overgået af en finansskandale i et IT-firma – den såkaldte Stein Bagger-sag (1062 artikler).

For den almindelige avislæser „opstod“ krisen således først i september/oktober 2008. Og den blev entydigt døbt „finanskrise“. Det associerer til udlandet og evt. til den finansielle sektor. Det blev styrket af talrige artikler om bankproblemer og ringe omtale af *danske* økonomiske problemer. Timingen matcher perfekt med framingen og var egnet til at fremkalde indtrykket af en krise, der kom udefra (eller fra grådige banker). Det var egnet til at påvirke vælgeres vurdering af ansvaret.

Tabel 1. Artikler om økonomisk krise mv. i de fem største dagblade, 2008-2009.

	Generelt			med henvisning til Danmark			Stein Bagger pct.
	„Finanskrise“	„Økon. krise“	„Økon. krise“ pct.	„Finanskrise“	„Økon. krise“	„Økon. krise“ pct.	
1.kvt.2008	170	145	46	124	89	42	-
2.kvt.2008	219	127	37	142	70	33	-
3.kvt.2008	538	212	28	352	112	24	3
4.kvt.2008	3647	844	19	2481	490	16	1062
1.kvt.2009	2932	1261	30	1954	770	28	601
2.kvt.2009	1969	1164	37	1365	758	36	518
3.kvt.2009	1509	938	38	1029	652	39	188

Kilde. Info Media optællinger af artikler for Politiken, Jyllands-Posten, Berlingske, Ekstra Bladet og BT. „Finanskrise“ og „økonomisk krise“ kan stå både i ubestemt og bestemt form. Henvisning til Danmark operationaliseret ved, at „Danmark“ eller „dansk(e)“ også forekommer i teksten.

I 2009 kom den „økonomiske“ krise gradvist til at veje tungere, selvom 60 pct. af artiklerne endnu i tredje kvartal henviste til „finanskrisen“.²⁰ CEPOS fik også omtale af OECD-budskabet om ti års lavvækst.²¹ Efter offentliggørelsen af et meget stort BNP-fald i 2. kvartal (30.9.2009) og efterårets rapporter fra Nationalbanken (17.9.2009) og Det Økonomiske Råd (22.10.2009) fik aviserne mere fokus på de danske problemer, og i nogen grad på det politiske medansvar.²²

Bortset fra artikler rettet mod et snævert publikum fik borgerne ringe information i medierne om den danske krise indtil efteråret 2009. Man kan gætte på årsagen. Det kan næppe tilskrives ressourcemangel, for der blev brugt store kræfter på bankkrise, Stein Bagger mv. Der kunne måske argumenteres for, at Nationalbanken og Det Økonomiske Råd også undervurderede krisen – men

de betragtede dog krisen med stor alvor. Måske var problemet, at den optimistiske framing af dansk økonomi havde bidt sig så fast, at den lukkede af for modstridende information. TV-avisen var i en særstilling med en erklæret politik om at bringe positive nyheder om krisen. Normalt er det mediers natur – vel også ansvar (Soroka 2006) – at være vagthund, følge op på negative scenarier – og konfrontere politikere med dem. Men det mest iøjnefaldende var, at medierne sjældent bad politikerne om kommentarer. Dermed var økonomiske problemer fraværende *i den politiske nyhedsstrøm*. Det har utvivlsomt medvirket hertil, at oppositionen ikke politiserede krisen og ansvaret for den.

Dermed er vi ved partiernes rolle. Regeringens reaktion var i starten efter lærebogen: Benægte problemerne så længe som muligt og derefter fralægge sig ansvaret. Det var dog næppe taktik alt sammen. Krisens dybde synes at være kommet bag på regeringen. Det illustreres af statsministrenes nytårs- og åbningstaler: I åbningstalen 7.10.2008 var tonen mindre optimistisk end i nytårstalen:

I flere år har Danmark oplevet uafbrudt fremgang ... Men mørke skyer er ved at trække op i horisonten... De internationale kapitalmarkeder er rystede af økonomisk uro... også Danmark er berørt... Ikke blot de usunde banker kunne blive ramt – men hele banksektoren. Dansk økonomi er sund og stærk. Men vi har en åben økonomi, som bliver påvirket af, hvad der sker ... omkring os ... Nu gælder det om at bevare ro, tryk og sikkerhed ... Vores største udfordring er manglen på arbejdskraft. Også selvom ledigheden skulle stige lidt. Der mangler folk – både i private virksomheder og offentlige institutioner. (http://www.stm.dk/_p_10562.html)

Stadig var dansk økonomi dog „sund og stærk“. Nu var der „mørke skyer“ – tilkommet udefra – men kun for finanssektoren. Muligheden for ledighed nævnes kun akkurat i en bisætning. Dagsordenen var uændret, og åbningstalen annoncerede en genoptagning af den forbrugsbegrænsende indbetaling til SP-ordningen, der havde været suspenderet siden 2004.²³

Bankerne viste sig mere nødlidende end ventet, og flere måtte lade livet. Men problemerne blev afhjulpet gennem to bankpakker vedtaget 10.10.2008 og 3.2.2009. Regeringen måtte dog snart erkende, at problemerne rakte længere. Kun 13 dage efter åbningstalen blev SP-indbetalingerne aflyst. Med skatteforliget 1.3.2009 blev det overraskende meddelt, at hele SP-opsparringen kunne tages ud med skatterabat. Og sidst på året blev SP helt afviklet og indestående tvangsudbetalt. Krisen blev også

fødselshjælper for skattereformen. Argumentet måtte drejes 180 grader fra arbejdsudbud til forbrugsstimulering, men manøvren blev lettere, fordi det blev en dyd at indfase reformen med betydelig underfinansiering (ca. 14 mia.) i starten.

Ved nytårstalen 2009 var problemerne større – men det var stadig udefra kommende ulykker, hvor regeringens opgave så var at værne om usikre borgere, hvilket man var godt rustet til:

Et økonomisk uvejr raser i verden omkring os. Og det sender også bølger ind over os. Virksomheder er kommet i vanskeligheder. Nogle medarbejdere er sagt op. Andre frygter at blive arbejdsløse. Nogle oplever, at deres pensioner er mindre værd. Andre at det er svært at sælge huset. Jeg forstår godt, at *mange er bekymrede eller usikre*. Regeringen tager situationen meget alvorligt. Vi vil ikke tøve med at tage de initiativer, der skal til, for at Danmark kommer helskindet gennem krisen ... Men i forhold til mange andre lande er vi i Danmark godt rustede til en svær tid.

Regeringens budgetoversigter måtte imidlertid nedjusteres som aldrig før. I august 2008 forventede man et overskud på statens finanser i 2009 på 63 mia.kr. I december var det skrumpet til 4 mia. Siden blev det hhv. minus 22 mia. og 27 mia., og i december blev 2009-underskuddet beregnet til 50 mia. Altså en nedjustering på 113 mia. på 15 måneder. I budgetoversigten 25. august 2009 kom desuden prognosen om et 2010-underskud på næsten 100 mia.

Åbningstalen oktober 2009 blev holdt af den nye statsminister, Lars Løkke Rasmussen. Den markerer et brud. Nu tales der om „krise“, og Danmark er knapt så godt rustet:

Lige nu står vi i en international økonomisk krise ... Regeringens topprioritet er ... at bringe Danmark gennem krisen med mindst mulige menneskelige omkostninger ... [Men vi må] ... være forberedte på, at ledigheden vil stige en tid endnu.

Udlandet tillægges heller ikke *hele* ansvaret:

den verden ... der vil møde os efter krisen, vil være fundamentalt forandret ... lande i Asien stormer forbi Europa og USA ... Derfor skal vi erobre væksten tilbage. Det bliver en kamp. Vi skal kæmpe mod *lav produktivitet* ... Vi skal kæmpe for vores konkurrenceevne, *der er under pres* (www.stm.dk/_p_12951.html)

Problemerne beskrives gentagne gange med vendingen „Det går ikke“ – og disse tre ord bruges dernæst til at kritisere oppositionens forslag.

Åbningstalen 2009 er ikke helt efter lærebogen. Talen erkender problemer med produktivitet og konkurrenceevne, som regeringen dårligt kan fralægge sig et medansvar for. Til gengæld lægger talen op til, at regeringens løsninger er effektive, i modsætning til oppositionens. Nødvendigheden eller den strategiske hensigt er at forskyde kamppladsen til spørgsmålet om, hvad der skal gøres (prospektivt). Forståeligt nok, da en retrospektiv approach efterhånden var mindre attraktiv.

Derimod kunne det være fristende for oppositionen at kritisere regeringen for økonomiens nedtur. Men også oppositionen valgte den fremadrettede bane. Det kom bl.a. til udtryk i Helle Thorning-Schmidts kronik i Politiken 3.12.2008. Her nævnes flere indenlandske kriseårsager: „Krisen er ... udløst af ... grundlæggende ubalancer i den globale såvel som i den danske økonomi ... Boligmarkedet har været pumpet alt for højt op ... Det, der gør krisen så massiv, er sammenfaldet med sammenbruddet i det finansielle system. Her har årtiers liberalisering betydet, at en mængde institutioner har bragt sig selv i livsfare.“ Beskrivelsen har brod, men er uden eksplicit anklage. I stedet kritiseres regeringen for passivitet over for ledigheden, hvor kronikken fremhæver forebyggelse af langtidsledighed og peger på beskæftigelseseffekten af offentlige investeringer.

I 2009 lagde både regering og opposition sig på en kurs, der anviser den politiske kampplads til den prospektive bane, ikke den retrospektive. Regeringen nedsatte i 2009 et Vækstforum til at rådgive om vækstmulighederne, og primo 2010 kom der forslag om nulvækst i offentlige serviceudgifter. Det sidste kan være dristigt. Nulvækst fører let til minusvækst i service, der er den mest populære del af velfærdsstaten (Goul Andersen 2008), og det fordrer stor krisebevidsthed at få accept af egentlige nedskæringer. Det er en udfordring er at omstille retorikken så hurtigt fra at underdrive problemerne til hellere at overdrive dem – samtidig med, at recessionen kan vende. Ledigheden er traditionelt Socialdemokraternes hjemmebane, men regeringen kan håbe på, at vælgerne mistror store pakker, der øger statsunderskuddet. Desuden kan tiden for vækstpakker løbe ud. Regeringen må satse på en offensiv vækststrategi, der udnytter „ejerskabet“ på vækst og globalisering, men det må konkretiseres. I hvert fald må man imødesee en kamp om økonomiske strategier, ikke om økonomisk performance.

4. Vælgerne og krisen – problemstillinger, variable og indikatorer

Hvordan påvirker krisen så vælgerne? I hvor høj grad oplever vælgerne i det hele taget krisen – privatøkonomisk og samfundsøkonomisk? Hvis er skylden? Hvordan skal problemerne løses? Og hvem foretrækker vælgerne til at gøre det?

Her kan der hentes inspiration i litteraturen om *economic voting*. Vi må undvære den afhængige variabel: Partivalg. Til gengæld kan vi prioritere økonomiske vurderinger. Her har indikatorerne ofte været begrænset af *path dependency* i de nationale eller komparative data, der er første led i fødekæden (for undtagelser, se f.eks. Nannestad & Paldam 1997; Lewis-Beck & Nadeau 2009b, Duch & Stevenson 2010). Derfor drøftes relevante problemstillinger, variable og indikatorer nedenfor. Der mangler data på nogle, men til gengæld kan de spredte data udfylde nogle huller i mainstream litteraturen.

Kernepunktet i *economic voting* er antagelsen om, at regeringer straffes for dårlige resultater. Ofte suppleret med analyser af, hvorfor nogle regeringer straffes mindre: Fordi det er sværere at placere ansvaret – af institutionelle grunde eller pga. international afhængighed. Man har typisk set bort fra mediernes omtale (Soroka, 2006) og partiernes handlinger. Det er rimeligt, hvis medieomtalen er simpel afspejling, og partierne er inaktive. I studier, der omfatter mange valg i mange lande, kan medier og partiadfærd måske udlignes som „støj“. I analysen af en enkelt case bliver spørgsmål om *ansvaret* for økonomien og spillet om *blame avoidance* imidlertid afgørende. Her er medier og partier vigtige, og i det perspektiv er international afhængighed mere end en strukturfaktor – det er også en diskursfaktor, en parameter i spillet. Og ser vi fremad, er partiernes løsningsforslag vigtige, hvis det politiske spil er sat til, at kampen må stå om disse – også selvom litteraturen generelt har udnævnt retrospektive vurderinger som afgørende. Endelig kan der under en *kris*e undertiden opstå en krisebevidsthed og offervilje, der får vælgerne til at reagere anderledes end normalt.

Først variablene: I *economic voting* traditionen har man skelnet mellem egoistiske (eller egotropiske) og sociotropiske vurderinger, alt efter om de vedrører privatøkonomien eller samfundsøkonomien, jf. figur 1. Dernæst kan vurderinger være retrospektive, dvs. rettet mod fortiden, eller prospektive, fremadrettede. Endelig henviser sondringen mellem simple og medierede vurderinger til, om det er selve udviklingen eller regeringens ære/skyld herfor, der vurderes. En klassisk model var „pocketbook voting“ (simpel, egoistisk, retrospektiv, jf. Fiorina 1981), mens den typiske model i dag er sociotropisk (simpel, retrospektiv), dvs. baseret på udviklingen i samfundsøkonomien (Lewis-Beck & Stegmaier 2007).

Figur 1. Standarddimensioner af vurderinger inden for Economic Voting traditionen.

evaluering af hvad:	egoistisk/egotropisk: privatøkonomien	↔	sociotropisk: samfundsøkonomien
hvilken periode:	retrospektiv: sidste år/periode	↔	prospektiv: fremover
regeringens ansvar:	simpel: selve udviklingen	↔	medieret: regeringens ansvar

Der er dog otte mulige kombinationer af de tre dimensioner. I den typiske *issue voting* model i skandinavisk valgforskning antages vælgerne at stemme ud fra stillingtagen til partiernes politik, altså ud fra prospektive, medierede, sociotropiske holdninger (Borre 2001; Goul Andersen 2007). Som det danske politiske spil er gået, forventes analoge *policy vurderinger* også at blive afgørende, når det gælder økonomien. Det er uddybet i figur 2, der tager højde for konflikt om politikens indhold, så økonomien også kan være et *positions issue* (Lewis-Beck & Nadeau 2009b).

Som sagt går partikonkurrencen i Danmark mod konflikt om *fremtidige økonomiske strategier*. Her er vi ikke blot ovre i medierede vurderinger – der er også strid om indholdet. Økonomien bliver et *positions issue*. Men ikke udelukkende. Regeringen vil håbe på, at vælgerne generelt har større tillid til en borgerlig regerings evner til at løse økonomiske problemer end til en socialdemokratisk. Her er det altså *kompetence*, vælgerne tager stilling til. Ofte har de borgerlige haft et *issue ownership* på økonomien, så en del socialdemokrater medgav, at de borgerlige var bedst. *Regeringens forventede økonomiske performance* vil uden tvivl også blive et valgetema.

Figur 2. Fra simple vurderinger til vurderinger med vægt på politisk ansvar for økonomien.

	valence issue		positions issue
	simple	medierede	
retrospektiv	Økon. udvikling	reg. økon. performance	holdn. til økon. politik, regeringen har ført
prospektiv	økon. forventning	reg. forv. økon. performance	holdning til fremtidige økon. strategier

Skemaet rummer to muligheder mere: Regeringens krisensansvar og syn på den førte økonomiske politik. Selvom oppositionen ikke har mobiliseret på disse, er det interessant at se vælgerne vurdering af *regeringens økonomiske performance*, herunder *medskyld* i krisen – og af vælgerne holdninger til *den økonomiske politik, regeringen har ført*, herunder vurdering af kriseårsager.

Ovenstående udspecificering indgår også i figur 3, der mere konkret angiver relevante temaer, variable og indikatorer. I højre spalte er anført mulige *blame avoidance* strategier. Først er der *privatøkonomien*, der tegner sig ekstra interessant i lyset af det faldende forbrug. I forhold til *economic voting* kan man dog spørge, hvad vi ønsker at måle (ud over frem- og tilbagegang). Under krisen er der interesse for tab af arbejde, økonomisk pres (*economic hardship*) og formuetab.²⁴ Bag disse ligger et begreb, som bryder opdelingen retrospektiv/prospektiv: Den mest interessante egenskab er nok økonomisk *utryghed*, der endvidere kan belyses med selvstændige indikatorer.

Figur 3. Oversigt over centrale temaer vedrørende økonomien og vælgerne – og mulige regeringsstrategier.

Privatøkonomien	
Frem- eller tilbagegang (retrospektiv/prospektiv) Ramt af krisen - tab af arbejde - økonomisk knaphed - formuetab Økonomisk utryghed	regering: beroligelse, tryghed, omsorg for vælgerne
Vurdering af Samfundsøkonomien	
Frem- eller tilbagegang (retrospektiv/prospektiv) Krisens alvor – hvor alvorlig er den?	regering: problembenægtelse (økonomien sund)
Vælgerne politiske dagsorden	
Politiske dagsorden / saliency	regering: sætte anden dagsorden
Ansvar/skyld – og kriseforståelse	
Kriseansvar: Hvis er skylden? Kriseforståelse: Hvad skyldes krisen - udefra kommende eller andre årsager - hvilke policies har medvirket til krisen?	regering: ansvarsbenægtelse (skyldes ej policy)
Vurdering af performance og kompetence	
Regeringens økonomiske performance - Har regeringen handlet tilfredsstillende Regeringsalternativernes kompetencer: Hvem er bedst? - til økonomien generelt, håndtere krisen. og på enkelte områder	regering: bevarelse af issue ownership
Politiske holdninger til krisepolitikken	
Krisebevidsthed og offervilje Syn på kriseløsninger Effekt af „kriseframing“ på holdninger til ændringer	regering: kriseframing, nye forståelser, krav udefra
Effekter på generelle politiske præferencer	
Effekt på velfærdsholdninger (forventninger, betalingsvilje) Effekt på politisk (mis-)tillid	regering: forventningsbearbejdning

Både privat- og samfundsøkonomiske vurderinger indgår i de løbende målinger af forbrugerforventninger.. Mest interessant er dog vælgernes billede af krisens alvor – hvor slemt står det til? – og krisens effekt på vælgernes dagsorden. Fylder økonomiske problemer nu vælgernes univers ud – og i givet fald på bekostning af hvad?

Det næste centrale punkt er *skyldsspørgsmålet*: Hvem eller hvad er ansvarlig for krisen – regeringen eller andre? For sofistikerede vælgere, der kan forholde sig til politikens substans, rækker dette videre til et bredere spørgsmål om *kriseforståelse*: Hvad er årsagerne?

Vurderinger af regeringens performance ligger i umiddelbar forlængelse. Det er retrospektive, medierede vurderinger, hvor man også specifikt kan måle håndteringen af krisen. Det kan spille sammen med mere langsigtede *vurderinger af regeringsalternativernes kompetence*²⁵ – hvem er *bedst* til at løse økonomiske problemer generelt og på specifikke områder? Undertiden kan der ske brud på *issue ownership*, så partier vinder eller taber „førstefødselsretten“ til et policy-område. I 1970'erne led Socialdemokratiets økonomiske omdømme et knæk, som partiet har haft svært ved at ryste af sig, selv når økonomien gik fremragende.

Herefter følger politiske holdninger til krisepolitikken, hvor økonomien (også) er *positions issues*: Krisepolitik drejer sig ikke kun om at vælge en kompetent regering. Der er også forskellige holdninger til, hvad der bør gøres. Det er ideologisk bestemt – men påvirkes af problemforståelsen: Hvilke indgreb tror vælgerne, vil virke? Endelig så man i 1980'erne, hvordan krisebevidsthed kunne udløse offervilje og forståelse for „upopulære“ tiltag – og hvordan „kriseframing“ kunne ændre holdninger, når

Tabel 2. Befolkningens utryghed på forskellige områder, 2004-2009. Hele befolkningen 16-65 år. Andel meget eller noget utrygge. Pct.

Nedenfor er anført en række problemer. Angiv hvor utryg du for tiden er over for disse problemer	2004	2005	2007	2009
For at miste mit arbejde	9	10	6	12
For at mangle penge, hvis der kommer en uventet udgift	22	26	21	29
For at miste penge på min bolig				12
For at min pensionsopsparing taber værdi				21
For ikke at have penge nok, når jeg holder op med at arbejde				22
For ikke at have helbred til at kunne blive ved med at klare arbejdet				17
For at jeg bliver overfaldet eller slået	7	9	8	15
For at blive udsat for et indbrud	10	12	13	23

Kilde: Tryghedsmålinger, TrygFonden, 2004-2009 (jf. Hede et al., 2009).

forslag blev defineret som kriseløsninger (Goul Andersen 1988, 2009b; Petersen et al. 1987). Det kan dog også gå modsat: F.eks. er det svært at hæve efterlønsalderen eller stramme reglerne for de ledige, hvis der er stor bevidsthed om ledigheden.

Endelig kan en krise påvirke holdninger, som ikke umiddelbart har med krisen at gøre. Det gælder holdninger til velfærdsstaten – f.eks. via øget utryghed eller social forståelse, via lavere forventninger, via mindre vilighed til at betale skat, når der er økonomisk smalhans. Krisen kan også påvirke afvejningen mellem vækst- og miljøhensyn. Og den politiske tillid kan aftage (Goul Andersen, 1992) – i særdeleshed, hvis vælgerne ikke tror på regeringsalternativernes kriseløsninger. Listen over emner er lang, og vi kan kun tage udvalgte pejlemærker i det følgende.

5. Danskernes krisevurderinger og – holdninger 2008-2009

5.1. Privatøkonomisk smalhans og utryghed?

Faldet i forbrugertilliden begyndte allerede december 2007 og nåede i oktober 2008 det laveste niveau i 19 år. Faldet i privatforbruget 2009 var også historisk. Det kunne tyde på, at mange er ramt af problemer – eller føler stor utryghed. Der er grunde nok til bekymring: Faren for ledighed. Tab af bolig- og pensionsformue. Risiko for insolvens. Men hvordan ser det ud? Det kan belyses udførligt på basis af en „Tryghedsmåling“ fra 2009.²⁶

I Danmarks Statistiks målinger spørges, om det er gået frem eller tilbage med familiens økonomiske situation. Udsvingene er små. På en indikator fra -100 (=alle venter stor nedgang) til +100, gik „nettotallet“ fra +14 i 2006 til – 1 fra sep.2009-jan.2010 (feb.2010 var i plus).²⁷ Det var dog første gang siden 1993, tallet var under nul – men fra slutningen af 1979 og 12 år frem var fortegnet næsten altid negativt. Forventninger et år frem har normalt været positive, undtagen 1979-83 og i 1988-89. I 2008-2009 har der ikke engang været fald i forventninger, sammenlignet med 2006-07. Det peger ikke på massiv utryghed. Men hvad siger mere detaljerede mål?

Andelen, der frygter at miste arbejdet, voksede markant fra 2007 til 2009 – fra 6 pct. til 12 pct., jf. tabel 2. Ledighed er kilde til stor utryghed – *også* for dem, der hurtigt finder nyt arbejde. Ledighed betyder tab af kolleger og fællesskab, og mange frygter, et nyt arbejde vil være mindre vellønnet og interessant. Kun en tredjedel af de beskæftigede tror, de hurtigt kunne finde et lige så vellønnet job, og kun en fjerdedel forventer et lige så interessant arbejde.²⁸ Men andelen, der frygter at miste arbejdet, var kun lidt højere i 2009 end i 2005 (10 pct.). Det samme gælder andelen, der frygter at mangle penge til uforudsete udgifter (hvilket ligeledes er forbundet med

generel utryghed). Denne andel er steget – fra 21 pct. i 2007 til 29 pct. i 2009. Men 2005 var tallet 26 pct., jf. tabel 2.

Boligejerne og pensionssparerne led astronomiske tab i 2008-09, men det har ikke givet stor utryghed. Kun 12 pct. følte sig utrygge mht. at miste penge på boligen. 21 pct. var bekymrede for, at pensionsopsparingen mistede værdi. En anden indikator for tab af formuegoder er endnu mere overraskende. Således blev interviewpersonerne spurgt, om de havde oplevet *forværring* på forskellige områder, jf. tabel 3. Her meldte 9 pct. om mindre tryghed i beskæftigelsen. Men kun 11 pct. angav en væsentlig forværring af deres formuemæssige situation – trods historiske formuefald i bolig, pension og aktier.

Tabel 3. Andel, der har oplevet væsentlig forværring af jobtryghed eller formue. 2009. Pct.

	pct.
Din tryghed i jobbet	9
Din formuemæssige situation	11

Sp. I hvilken grad har du for nylig oplevet en væsentlig forværring af følgende? (Andel „i meget høj“ eller „høj grad“). Der blev spurgt om en lang række tryghedsaspekter.

Kilde: Tryghedsmåling 2009.

Tallene kunne afspejle manglende vilje eller evne til at rapportere korrekt. Mænd synes at have sværere ved at indrømme forværring end kvinder, og mange har hverken styr på pension eller friværddi. Men på boligområdet hersker øjensynligt en *easy come – easy go* holdning. Folk er trygge, så længe det er *positive* murstensformuer, der fordufter. Det bekræftes af en aldersopdeling, jf. tabel 4. Pension er en by i Rusland for personer under 30 og uaktuel for personer under 40. Hos boligejerne er unge mest bekymrede. En yderligere opdeling viser, at 38 pct. af de 25-29 årige og 30 pct. af de 30-39 årige boligejere i Hovedstadsområdet var utrygge.

Tabel 4. Alder og utryghed for at miste penge på bolig og pension. Kun boligejere/andelsboligejere. Andel utrygge. 2009. Pct.

	utryghed vedr. tab på bolig	utryghed vedr. tab på pension
25-29	27	10
30-39	20	22
40-49	21	31
50-59	15	35
60-65	17	33

Kilde: Tryghedsmåling 2009.

Øjensynligt har utrygheden mest ramt boligejere med risiko for insolvens. Men belåning af friværddi er indgået i boligejeres faste forbrugsmønster. Det giver en forklaring på forbrugsfaldet: Indstilling af lånefinansieret overforbrug efter mange års forbrugsfest.²⁹ Folk har vidst, det måtte komme, og få føler utryghed. Anderledes med dem, der frygter ledighed eller insolvens. Men det er et mindretal.

Det stemmer også med, at andelen, der føler sig utrygge ved „den nuværende økonomiske situation“ i husstanden, kun er steget fra 14 til 15 pct. fra 2007 til 2009. Andelen, som har svært ved at skaffe 8.000 kr. til en uventet udgift, er dog steget fra 11 til 16 pct. (Hede et al. 2009). Tallene udtrykker begrænsninger og aftagende optimisme, men næppe dyb krise. Samme billede får vi, når vi ser på de mest pressede, jf. tabel 5. Det iøjnefaldende er, at denne gruppe *ikke* er vokset.

Tabel 5. De økonomisk hårdt pressede, 2007-2009. 16-65 årige. Pct.

Må flere gange årligt ...	2007	2009
... udsætte betaling af regninger	16	16
... låne penge	14	12
... bede om henstand med husleje	2	2
... bede om økonomisk hjælp hos søskende eller venner	7	8
Mindst én af ovenstående	25	24

Sp. Hvor ofte er det nødvendigt for dig at gøre følgende? 1. At overtrække din konto i banken; 2. At vente med at betale regninger (til efter den ordinære betalingsfrist); 3. At låne penge; 4. At bede om henstand med huslejen; 5. At bede om økonomisk hjælp hos søskende eller venner. Kilde: Tryghedsmåling 2007 og 2009.

Puslespillet om det faldende privatforbrug synes således at kunne løses. Krisen har ramt de ledige og dem, der har købt bolig på toppen. Men de er få. For flertallet er (over)forbruget sat ned, uden at det har udløst utryghed; festen er dæmpet, men det er krise på første klasse. Derfor kan man ikke vente, privatøkonomien vil give større politiske ændringer.

5.2. Krise? Hvilken krise?

Samspelet mellem historisk fald i BNP, indkomstfremgang, svag mediedækning og beroligende politiske meldinger har gjort det vanskeligt for borgerne at vurdere krisen. Indtil sensommeren 2009 var meldingen, at Danmark var godt rustet, og at ledigheden er lav. Finanskrisen var tilsyneladende overstået, og de fleste følte sig trygge og upåvirkede. Hvor er krisen, kunne man spørge – hvis man ikke læser erhvervsider og tunge analyseartikler.

At *noget* trængte igennem, fremgår af forbrugerforventningerne. Fra dec. 2007 holdt flertallet op med at for-

vente faldende ledighed og bedre samfundsøkonomi om et år. Derefter gik det hastigt nedad. Kurven for, hvordan det var gået med dansk økonomi det sidste år, bundede ud i marts 2009 (netttotal -53) – samtidig med de globale aktiemarkeder. Februar 2010 var nettotallet -24. Kurven for forventningerne til økonomien nåede bunden i sep. 2008 og blev positiv allerede marts 2009. Fra april 2009 til feb. 2010 var der pæn overvægt af optimisme (netttotal mellem +10 og +21, højere end i 2004-2007). Optimismen havde dog ikke sejret *helt*. Danskerne forventede stigende ledighed (netttotal mellem 16 og 25 fra sep. 2009 til feb. 2010) – svarende til budskabet i medierne. I februar 2009 nåede forventningen om stigende ledighed det højeste niveau nogensinde, et netttotal på 51.

Men en relativt kort nedgang, dog med forlænget ledighed. Sådan var den typiske vurdering. At dansk økonomi er stærk, var en grundfæstet opfattelse, som det fremgår af en stor undersøgelse af krisen fra nov. 2008.³⁰ Hele 82 pct. var enige i udsagnet „Dansk økonomi er grundlæggende sund og stærk i dag“, kun 13 pct. uenige. Det svarede til statsministerens udmelding.³¹ I marts 2009 var vælgerne dog blevet mere usikre. Få var uenige, men kun 48 pct. var enige; resten var hverken enig eller uenig. Trods ændring i undersøgelsesteknik³² er det tydeligt, at overbevisningen blev svagere.

Men optimismen bestod. I nov. 2008 anså kun hver tredje dansker krisen som alvorlig, jf. tabel 7, og tallet var næsten uændret i juli 2009.³³⁻³⁴ At krisen ikke opfattes som særlig dramatisk, bekræftes også af et spørgsmål om mediernes overdrivelser fra Tryghedsmålingen 2009. Blandt et stort udvalg var finanskrisen og den danske økonomiske krise i særklasse de emner, svarpersonerne fandt mest oppustede i medierne, jf. tabel 8.³⁵ Svarene er *netop* bevis på det modsatte, at medierne ikke har forstået, ikke villet vise, eller ikke har magtet at formidle krisens alvor.³⁶

Tabel 6. Danskernes vurdering af dansk økonomi, nov. 2008 og marts 2009. Pct.

„Dansk økonomi er grundlæggende sund og stærk i dag“	Nov 2008	Marts 2009
Helt eller delvist enig	82	48
Hverken/eller, ved ikke	5	32
Helt eller delvist uenig	13	20
Total	100	100
Enig minus uenig	+69	+28

Kilde: Kriseundersøgelse 2008 for Ugebladet Mandag Morgen/Synovate (N=1006); telefoninterviews. 2009: YouGov Zaper for Ugebladet Mandag Morgen (N=1017).

Tabel 7. Danskernes syn på krisens alvor. Hvor alvorlig bliver nedgangen? Pct.

	Nov 2008	Juli 2009
Meget alvorlig	4,9	3,2
Ret alvorlig	31,3	28,9
Ikke særlig alvorlig / forventer slet ikke nedgang	61,1	55,2
Ved ikke	2,8	12,7
Total	100,0	100,0

Sp. Der tales om, at Danmark kan stå over for en økonomisk nedgang næste år. Tror du, vi skal forvente, at nedgangen bliver meget alvorlig, ret alvorlig, ikke særlig alvorlig – eller skal vi slet ikke forvente en økonomisk nedgang?

Kilde: Nov.2008: Kriseundersøgelse 2008. Juli 2009: Tryghedsmåling 2009.

Tabel 8. Danskernes vurdering af overdrivelser i medierne, 2009.

100=maksimal overdrivelse 100=maksimal undervurdering	netttotal
6. Den økonomiske krise i Danmark	+26
10. Den globale finanskrisen	+19
7. Risikoen for at blive udsat for vold på gaden	+15
1. Den såkaldte „bandekrig“	+14
13. Kamphunde	-5
4. Forekomsten af incest	-3
15. Vanrøgt af børn	-12

Sp.„Man diskuterer ofte, om medierne puster sager op, så problemerne fremstår som overdrevne. Men der kan også være problemer, som medierne i virkeligheden overser alvoren af. Og der kan være problemer, som faktisk er mindst lige så alvorlige, som de fremstilles i medierne. Du bedes angive om medierne efter din opfattelse undervurderer problemerne, giver et realistisk billede eller overdriver problemerne på følgende områder ...“

Borgerne er spurgt på en skala fra +5 (overdriver voldsomt) til -5 (undervurderer voldsomt), her transformeret til en skala fra +100 til -100. I tabellen er udeladt mange emner med score omkring nul: Risiko for trafikulykker, Faren ved at ryge, overvægt, druk blandt unge, politikere, der misbruger position, salmonella, pædofili, global opvarmning.

Kilde: Tryghedsmåling 2009.

En undersøgelse fra juni 2009 peger på, at danskerne har haft tendens til absurd selvovervurdering. På spørgsmålet: „Hvordan forventer du, at Danmark klarer sig gennem den internationale krise sammenlignet med resten af Europa?“ svarede 49 pct., at Danmark ville „klare sig bedre end resten af Europa“. 33 pct. forventede, at Danmark „hverken ville klare sig bedre eller dårligere“. Og kun én pct. forventede, at Danmark ville „klare sig dårligere end resten af Europa“.³⁷

At det har været massivt galt med medierne, er der yderligere dokumentation for, jf. tabel 9. I kriseundersøgelsen nov. 2008 blev svarpersonerne stillet et vidensspørgsmål om, hvorvidt Danmark var det første EU-land, der blev ramt af recession (benævnt „økonomisk tilbagegang“). Hele 74 pct. svarede „uenig“, mens kun 8 pct. svarede „enig“. Fraset „ved ikke“ svarede ni ud af ti således forkert. Ydermere var det de mest politisk interesserede, der tog mest fejl. En sådan sammenhæng findes der ikke mange eksempler på fra et demokratisk land. Det er et stærkt indicium for, at forklaringen på fejlinformation ikke skal findes blandt vælgerne, men i medierne.

Tabel 9. Opfattelse af, at Danmark var første EU-land i recession, opdelt efter politisk interesse. Nov. 2008. Pct.

Danmark første land i recession	Interesse i politik				alle
	1 Meget	2 Noget	3 Kun lidt	4 Slet ikke	
helt/delvis enig	6	9	7	18	8
hverken eller, ved ikke	15	15	28	22	18
helt/delvis uenig	78	76	65	60	74
Overvægt korrekt svar	- 72	- 67	- 58	- 42	-66
(N)	251	474	238	40	1006

Sp. „Danmark var det land i EU, der først blev ramt af økonomisk tilbagegang“

„Vil du sige, du er meget interesseret i politik, noget interesseret, kun lidt eller slet ikke interesseret i politik?“

Kilde: Kriseundersøgelsen, nov. 2008.

Effekt på den politiske dagsorden

Som det er fremgået, undervurderede vælgerne i 2008-2009 krisen som samfundsproblem.³⁸ Samtidig var privatøkonomiske problemer relativt sjældne. Det kan måske forklare, at krise og arbejdsløshed ikke fik den placering

på vælgerne dagsorden, man har set tidligere, jf. tabel 10. Fra 1975-1994 var økonomiske emner dominerende, især ledigheden, men i 1987 bekymrede betalingsbalancen mest. I 1990'erne kom Danmark ud af betalingsbalanceproblemerne og til sidst også massearbejdsløsheden og statens gældsætning. Dermed gled økonomien ud af vælgerne dagsordenen – til fordel for velfærdsproblemer og indvandring.³⁹

Er vi så på vej tilbage mod dagsordenen fra 1970'erne og 1980'erne? Ikke endnu. Ledighed og økonomi er gået frem, men ledigheden omfattede i 2009 kun 6 pct. af svarene – mindre end i 2005, og en brøkdel af niveauet fra 1975-94. Økonomiske problemer (herunder „finanskrise“) lå på højeste niveau siden 1994, men lavere end tidligere. Indvandring fylder mindre, og det gælder også velfærden, der er gået fra 55-60 pct. til 38 pct. Miljø- og klimaspørgsmål lå på niveau med økonomien og dobbelt så højt som ledigheden. Også „andet“ var svulmet op, hvilket dækker over lov og orden (især bandekrig). Mht. økonomien er billedet ret stabilt fra november 2008 til marts 2009. Det er ikke „business as usual“, men økonomien har endnu ikke fejlet andre emner bort. Det ser også ud til, at oppositionens store satsning på beskæftigelsen har været præmatu.

5.3. Kriseforståelse og kriseansvar

Vælgerne optimistiske syn på krisen var ikke vand på oppositionens mølle, men kunne i længden også være farlig for regeringen. At ansvar for krisen ikke var politisk stridspunkt, mindskede de politiske omkostninger ved at forlade problembenægtelsen, herunder via de mange nedjusteringer. Spørgsmålet er dog, om regeringen er sluppet for medansvar i vælgerne øjne. Det må antages at hænge sammen med hele årsagsforståelsen af krisen – såfremt vælgerne har en sådan. Derfor er det adskilt fra synet på regeringens økonomiske kompetence, der behandles efterfølgende.

Tabel 10. Vælgerne politiske dagsorden. Vigtigste problem, politikerne bør tage sig af. Pct. af afgivne svar.

	1971	1975	1981	1987	1990	1994	1998	2001	Feb. 2005	Nov 2007	Nov 2008	Mar 2009
1.Arbejdsløshed	3	40	44	16	29	24	7	3	16	1	3	6
2.Økonomien	24	32	28	31	19	15	7	4	3	3	15	12
3.Skatter	12	6	6	2	9	2	5	4	5	8	6	5
1-3. Total	39	78	78	49	57	41	19	9	24	12	24	23
4.Miljø, klima	8	1	2	15	10	8	9	3	4	7	14	13
5. Velfærd	26	4	8	15	20	38	47	55	53	60	43	38
6. Indvandring mv.	-	-	-	4	4	8	14	23	13	14	8	8
8.EU,udenrigspolitik	17	1	2	3	3	3	5	6	3	2	2	2
9.Andet	10	16	10	14	6	2	6	4	3	5	9	16*)
Total	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

*) Heraf lov og orden (primært bandekriminalitet/bandekrig): 12 per cent.

Tabel 11. Hvem/hvad har (stort) ansvar for nedturen i landets økonomi? 2009. Pct.

	Landets egen økonomiske politik	USA's økonomiske politik	Forbrugerne har påtaget sig for megen gæld	Bankerne for risikovillige
Danmark	15	36	36	64
Tyskland	27	68	31	78
UK	41	57	83	89
Frankrig	32	56	49	64
USA	45	45	74	77
Ukraine	68	40	34	43
Kina	20	38	13	11

Sp. Now turning to the economy, here is a list of factors that some people say have contributed to the downturn in [contry's] economy. For each one please tell me if you think it has contributed a lot, some, or not at all to the downturn. 1. Economic policies of [country]. 2. Economic policies of the US. 3. [Country] consumers taking on more debt than they should. 4. [Country] bankers taking excessive risks. Tallene viser andelen, der svarer „a lot“.

Kilde: http://www.worldpublicopinion.org/pipa/pdf/jul09/WPO_FinCrisis_Jul09_quaire.pdf samt Søndagsavisen/ Interresearch, 14.8.2009, p.9. 1166 svarpersoner i danske survey. Den danske oversættelse er ikke offentliggjort. I alt 21 lande indgik i WPO survey.

At medierne og oppositionen ikke har haft fokus på regeringens medansvar for krisen, giver optimale betingelser for *blame avoidance*, men har det også virket sådan? Den mest interessante måling er en World Public Opinion Survey, som Søndagsavisen/ Interresearch replicerede for Danmark i aug.2009, jf. tabel 11.

Danskerne lagde skylden for krisen på bankerne, som hele 64 pct. henviste til. Derimod henviste kun 15 pct. til regeringens økonomiske politik. Kritikken af bankerne er ikke i særklasse. Kun i Ukraine bebrejdes regeringen endnu mere end bankerne, som alle tilsyneladende elsker at hade. Men der er få lande, hvor bankerne „sejrer“ så stort over politikerne som i Danmark. Og der er ingen af de 21 lande, hvor regeringen (landets økonomiske politik) blev tillagt så lille skyld.

Tabel 12. Har krisen danske eller internationale årsager? Nov. 2008. Pct.

	pct.
1 Udelukkende faktorer, der kommer til landet udefra	22
2 Mest faktorer, der kommer udefra	40
3 Lige meget begge dele (læses ikke op)	26
4 Mest den politik, der har været ført i Danmark	9
5 Udelukkende den politik, der har været ført i Danmark	2
6 Ved ikke	1
Total	100

Sp. Hvis der kommer økonomisk tilbagegang i Danmark, mener du så, det udelukkende skyldes krisen i USA og det internationale finansielle system, skyldes det overvejende krisen i USA og det internationale finansielle system, skyldes det mest den politik, der har været ført i Danmark, eller skyldes det udelukkende den politik, der har været ført i Danmark? Kilde: Kriseundersøgelsen, nov. 2008. N=1006.

Vi kan dog afdække flere nuancer. At krisen blev døbt „finanskrise“, associerer til bankerne, men også til, at krisen kommer udefra. Som vist i tabel 12, mente kun 11 pct. af vælgerne i 2008, at krisen især skyldtes den førte politik i Danmark, mens 62 pct. lagde hovedansvaret på faktorer udefra. Dog mente kun 22 pct., at krisen „udelukkende“ skyldtes faktorer udefra. Svarpersonerne blev herefter bedt om at rangere mulige kriseforklaringer på en skala fra 0-10, jf. tabel 13. Ikke overraskende fik den internationale finanskrise hovedansvaret (gennemsnit 7.44). Men boligboblen var en vigtig konkurrent (7.34), og vælgerne tillagde indirekte også den førte politik et vist

Tabel 13. Vælgernes vurdering af årsager til den økonomiske tilbagegang. Gns.score 0-10.

	nov. 2008	marts 2009
At en international finanskrise har ramt Danmark	7.44	7.71
At boligpriserne var kommet alt for højt op	7.34	6.80
At vi fik indført afdragsfrie lån og andre nye lånetyper til boligejerne?	6.25	5.82
At lønningerne er steget for hastigt	4.30	4.33
At skatterne er for høje i Danmark	4.92	.
At der er mangel på arbejdskraft	4.35	.
At regeringen har ført en forkert politik	5.01	.
(N)	1006	1017

Sp. Der tales som sagt om, at Danmark står over for en økonomisk tilbagegang. Jeg vil gerne høre, hvad du mener, i givet fald er årsagen. Jeg vil læse nogle mulige årsager op og bede dig angive på en skala fra nul (0) til ti (10), hvor stor betydning, du mener, hver forklaring har. Nul betyder, at forklaringen *overhovedet ingen betydning* har. Ti betyder, at du mener, den har *overordentlig stor betydning* for den økonomiske tilbagegang i Danmark.

På en skala fra 0 til 10, hvor stor betydning har det så for den økonomiske tilbagegang ...

Kilde: Kriseundersøgelsen, nov. 2008, samt opfølgning på YouGov Zapera/Ugebrevet Mandag Morgen, marts 2009.

medansvar, idet „Afdragsfrie lån og andre nye lånetyper“ rangeredes til 6.25 (der blev ikke spurgt om skattestop-pet). Andre forklaringer (lønstigninger, skatter, mangel på arbejdskraft,) vandt ringe gehør, ligesom forklaringen „Regeringen har ført en forkert politik“ fik lav score. Nogle af spørgsmålene blev repliceret i marts 2009, hvor finanskrisen interessant nok fik en større del af „æren“, mens Det Økonomiske Råd omvendt var på vej mod en stadig mere kritisk vurdering af de indenlandske faktorer.

Boligprisernes medansvar viser, at den førte politik tillægges betydning. Men kun indirekte, og regeringen tilskrives ringe medansvar. Det kan skyldes, at ansvaret for boligboblen tilskrives markeds kræfterne, men det kan også skyldes fraværet af partipolitisk konflikt om, hvad der blev gjort forkert. Der er ikke spurgt til skattestop-pet – som ville være Det Økonomiske Råds (2009) favorit. Men nye låneformer scorer trods alt højt, og på et eksplicit spørgsmål, om „det var en fejl at indføre afdragsfrie lån for husejere“, svarede 62 pct. enig, kun 28 pct. uenig.

I princippet havde oppositionen haft en god sag, hvis den havde politiseret kriseansvaret. Men det politiske ansvar for de afdragsfrie lån (og for skattestop-pet) var mudret, og flekslån stammer fra Nyrup-regeringens tid.⁴⁰ Til gengæld illustrerer svarene, at der kan være betydeligt *potentiale* for politisk kamp over økonomiske *positions issues*, selv på retrospektive issues.

5.4. Regeringens kompetence

Trods ringe politisk strid om ansvaret kan krisen ud-mærket påvirke vælgerens billede af regeringens økonomiske performance, og krisen kan også have skadet regeringens langsigtede økonomiske omdømme. Vore resultater er ikke helt entydige. Først kan man spørge, hvordan regeringen har håndteret økonomien. Det er et standardspørgsmål – en medieret, retrospektiv vurdering. En relativt positiv vurdering af Nyrup-regeringen under afmatningen i 2001 viser, at bedømmelsen ikke mekanisk følger konjunkturerne (Borre 1997; 2003). Men under en langvarig, dyb recession kommer der let ridser i lakken. Det er også sket. I en måling for Ugebrevet A4 okt.2009⁴¹ svarede kun 34 pct., at regeringen havde håndteret økonomien godt de sidste tre år. 38 pct. mente, regeringen havde gjort det dårligt. Det var den dårligste vurdering i mange år. Ved valgene 2001-2007 var der overvældende flertal af positive svar. Selv i problemåret 2001 havde 59 pct. positiv og kun 12 pct. negativ vurdering.⁴²

Med et BNP-fald på 5,7 pct. kan det være for svært at svare, at regeringen har håndteret økonomien *godt*. Derfor bør der spørges mere konkret. I nov.2008 og marts 2009 er der spurgt, om regeringen har „handlet tilfredsstillende i forhold til de økonomiske problemer, der truer“, jf. tabel 14. Her var bedømmelsen mere positiv. I nov. 2008 var

57 pct. enige og kun 35 pct. uenige. I marts 2009 var flere i tvivl, men der var fortsat overvægt af positive svar.

Længere kan man dårligt nå på *valence issues*. Næste led er, om vælgerne støtter regeringens krisepolitik eller foretrækker oppositionens. Men så er vi ved holdninger til krisepolitikken, forstået som *positions issues*.

Et andet spørgsmål drejer sig om regeringsalternativernes langsigtede image. Foretrækker vælgerne en borgerlig eller en socialdemokratisk regering til at håndtere økonomien – og kriseproblemerne? Har regeringen mistet ejerskab til økonomien? Svaret på det sidste er bekræftende. Det kommer efter en lang socialdemokratisk nedtur, kulminerende i 2007, hvor 58 pct. mente, at en borgerlig regering ville være bedst til at løse økonomiske problemer, mens kun 24 pct. pegede på Socialdemokraterne. Siden er regeringen gået tilbage. I oktober 2009 var tallene „kun“ 43 pct. mod 36 pct, næsten som på spørgsmålet om, hvem der er bedst „til at lede landet under en kommende økonomisk tilbagegang“.

Tabel 14. Syn på, om regeringen indtil nu har handlet tilfredsstillende i forhold til de økonomiske problemer, der truer. Pct.

„Den danske regering har indtil nu handlet tilfredsstillende i forhold til de økonomiske problemer, der truer.“	Nov 2008.	Mar 2009
1 helt enig	28	12
2 delvis enig	29	29
3 hverken enig eller uenig, ved ikke	8	27
4 delvis uenig	18	19
5 helt uenig	17	14
I alt	100	100
Pct. enig minus uenig	+22	+8

Kilde: Kriseundersøgelsen nov.2008; YouGov Zapera survey for Ugebrevet Mandag Morgen marts 2009.

Socialdemokraternes håb er „ejerskabet“ til ledigheden. Det har dog ikke været stabilt, men er skiftet tidligere, både under Schlüter og Fogh, når ledigheden er faldet. Socialdemokraterne trækker dog typisk det længste strå. Trods partiets ensidige prioritering af netop beskæftigelsen synes partiet imidlertid ikke styrket og regeringen ikke svækket i forhold til 2001 og 2005 på dette punkt, jf. tabel 15. Uden socialdemokratisk ejerskab til emnet og med lav placering af ledigheden på vælgerens dagsorden synes Socialdemokratiets politiske krisestrategi at være slået fejl.

Tabel 15. Kompetencevurderinger i den økonomiske politik. 1998-2009. Pct.

Hvem er bedst...		Borgerlig reg. bedst	Ingen forskel, ved ikke	Soc.Dem. regering	Overvægt borgerlig Bedst
Til at løse landets økonomiske problemer i almindelighed	Valg 1998	37	28	35	+2
	Valg 2001	46	25	29	+17
	Valg 2005	51	22	27	+24
	nov. 2007	58	18	24	+34
	nov.2008	51	17	32	+19
	mar.2009**)	40	32	28	+12
	okt-2009	43	21	36	+7
Til at lede landet under en kommende økonomisk tilbagegang	nov.2008	53	15	32	+21
	mar.2009*)+)	37	34	29	+8
	okt.2009	44	23	33	+11
Bekæmpe arbejdsløsheden	Valg 1998	19	31	50	-31
	Valg 2001	30	24	46	-16
	Valg 2005	30	24	46	-16
	nov.2008	42	15	43	-1
	marts 2009* #)	29	33	39	-10
Sikre flere hænder på arbejdsmarkedet	nov.2008	44	17	39	+5
	okt.2009	32	23	45	-13
Til at sikre landet et moderne erhvervsliv, så Danmark kan blive ved med at være et af de rigeste lande i verden	valgkamp 2007	68	17	15	+53
- og hvilken regering tror du, ville give dig selv flest penge til rådighed?	Valg 1998	35	34	31	+4
	Valg 2001	48	30	22	+26
	Valg 2005	52	28	20	+32
	valgkamp 2007	54	26	20	+34
	nov.2008	56	19	25	+1

*) „hvilken regering mener du, vil være bedst til at håndtere følgende situationer i Danmark:“

***) „landets økonomiske problemer i almindelighed“

+) „Håndtere den økonomiske tilbagegang“

#) „Arbejdsløsheden“

Tabel 16. Vælgernes præference for skattelettelser eller bedre offentlig service. Pct.

	Foretrækker			I alt	opinions-balance: service minus skatteletelse
	skatte-lettelser	bedre off. service	ved ikke		
valg 1994	47	44	9	100	-3
valg 1998	41	54	5	100	13
valg 2001	45	51	4	100	6
jan..2003	42	53	5	100	11
nov..2003	34	61	5	100	27
valg 2005	35	61	4	100	26
maj 2006	27	70	3	100	43
sep.2006	26	72	2	100	46
aug.2007	22	73	5	100	51
nov. 2007	22	73	5	100	51
nov 2008	29	68	3	100	39
marts 2009	34	61	5	100	27

Kilde: Valgundersøgelserne, Synovate/Mandag Morgen, Kriseundersøgelsen nov. 2008 og YouGov Zapera/Mandag Morgen marts 2009.

Endelig er der to økonomiske vurderinger, hvor KV-regeringen står stærkt. Det gælder især evnen til „at sikre landet et moderne erhvervsliv“. Spørgsmålet er ikke stillet

siden 2007. Men der har været klart borgerligt ejerskab siden 1985, og regeringen har et incitament til at spille dette kort, som det er tilløb til med Vækstforum.

VK-regeringen har også fået en slags ejerskab til privatøkonomien. Siden 2001 har et relativt flertal af vælgere været overbeviste om, at en borgerlig regering ville give dem selv flest penge til rådighed. Det gav næppe store gevinst under højkonjunktorens spendervillighed. Men det kan også bruges defensivt. Ligesom forbrugere er blevet påholdende under krisen, kan borgerne også blive mere påholdende, når det gælder offentligt forbrug.

5.5. Krisens effekter på andre holdninger

Vi har kun få målinger af holdninger til krisepolitiske forslag. Sådanne målinger bør tilpasses den framing, partierne sætter. F.eks. kan man måle holdning til beskæftigelsesstimulerende tiltag, „selvom det øger underskuddet på statsbudgettet“. Eller holdning til nulvækst, „selvom serviceniveauet daler lidt“. Det er endnu for tidligt at gætte på de forslag, der dukker op før valget. Men vi kan se en enkelt illustration af, at krisen kan påvirke holdninger uden for det snævert økonomiske. Således er der i valgundersøgelserne spurgt, om et evt. rådighedsbeløb

skulle bruges på skattelettelse eller bedre offentlig service, jf. tabel 16.

Som det fremgår, svækkedes ønsket om skattelettelse i 2003, hvilket formentlig hænger sammen med, at der mellem de to målinger netop blev vedtaget en pæn skattelettelse. Man kunne så tro, historien ville gentage sig efter de skattelettelse, der blev besluttet i 2007 og i skattereformen 2009. Men det modsatte er sket: Der er aftagende præference for velfærdsforbedringer efter 2007. Holdningerne er blot flyttet få år tilbage, men retningen er bemærkelsesværdig. Det tyder på, at borgerne enten har reduceret forventningerne eller er blevet mindre spendérvillige – og begge dele kunne være plausible krisereaktioner.

6. Konklusion

Den økonomiske krise 2008-09 re-aktualiserer interessen for økonomiens effekt på vælgerne – hvor krisens dybde samtidig rejser spørgsmålet om krisebevidsthed og dens effekter. Hvad det sidste angår, må vi konstatere, at der indtil videre er langt fra 2009 til stemningen i 1980'erne – forstærket af regeringens succesfulde *blame avoidance* strategi frem til sommeren 2009. Artiklen har tegnet et billede af vælgerne oplevelse af krisen og de politiske konsekvenser. Samtidig er det søgt at sætte interessen for *economic voting* ind i en bredere kontekst, hvor medier og partier ses som vigtige for vælgerne. Desuden er der peget på, at det i case-studier er vigtigt at inddrage spørgsmål om skyld og ansvar (medierede vurderinger), samt at man også bør se økonomien som *positions issues*, hvor der er konflikt om indholdet. Det aktualiserer større vægt på vælgerne kausalforståelse af krisen. Videre hører det til fænomenet *krise*, at den kan få effekter på andre holdninger end de økonomiske. Endelig er udgangspunktet, at den økonomiske krise sætter grænser for partiernes strategier, mediernes billede – og vælgerne fejlopfattelse – på længere sigt.

Når det gælder krisens privatøkonomiske effekter, synes de bemærkelsesværdigt beskedne i forhold til det store fald i privatforbrug og BNP. Modsat medie billedet og økonomiske analyser finder vi kun beskedne økonomisk utryghed i 2009. Vælgerne undervurdering af krisens styrke kan formentlig både tilskrives medierne og manglende politisering. Endelig har misforholdet mellem indkomstfremgang og nedgang i samfundets produktion nok bidraget til vælgerforvirringen.

Vælgerne havde god konjunkturfornemmelse i 2007-08 – men var præget af sen erkendelse og undervurdering af den økonomiske krise. Regeringen havde i den problembenægtende fase et publikum så lydhørt, at det kunne blive et problem i sig selv. Undervurderingen var aftaget, men ikke forsvundet, ved udgangen af 2009.

Danske vælgere skilte sig ud internationalt ved næsten at frikende regeringen for kriseansvar. De skyldige var bankerne og den internationale krise. Samt boligboblen – som regeringen dog sjældent blev bebrejdet for.

Selv om regeringen lykkedes med *blame avoidance*, fik den ringere karakterer på økonomien og skrammer i sit image for økonomisk kompetence. Men tabene var ret beskedne, og det mest overraskende er måske, at regeringen ikke tabte større terræn på beskæftigelsen. Desuden er det bemærkelsesværdigt, hvor lidt økonomien og beskæftigelsen frem til sommeren 2009 rykkede op på vælgerne dagsorden. Socialdemokraterne kom ikke ret godt fra start. Det gjorde KV-regeringen afgjort heller ikke, men den har ejerskab til en internationalt orienteret vækstpolitik og har grund til at håbe på, at vælgerne er

blevet mindre krævende (og måske mere påholdende med udgifterne) end under højkonjunkturen.

Referencer

- Bengtsson, Å 2004**, 'Economic Voting: The Effect of Political Context, Volatility, and Turnout on Voters' Assignment of Responsibility'. *European Journal of Political Research* vol. 43(5), pp. 749-67.
- Borre, O 1997**, 'Economic Voting in Danish Electoral Surveys: 1987-1994', *Scandinavian. Political Studies* vol. 20(4), pp. 347-65.
- Borre, O 2001**, *Issue voting. An Introduction*. Århus: Aarhus University Press.
- Borre, Ole 2003**, 'Den utaknemlige vælger', pp. 315-25 i J Goul Andersen & O Borre (red.) *Politisk forandring. Værdipolitik og nye skillelinjer ved folketingsvalget 2001*. Århus: Systime Academic.
- Danmarks Statistik 2008**, *60 år i tal*. København: Danmarks Statistik
- Det Økonomiske Råd 2009**, *Dansk Økonomi. Efterår 2009*. København: Det Økonomiske Råd.
- Duch, RM & Stevenson, RT 2010**, 'The Global Economy, Competency, and the Economic Vote', *The Journal of Politics*, vol. 72 (1), pp. 105-123.
- Duch, RM. & Stevenson RT 2008**, *The Economic Vote: How Political and Economic Institutions Condition Election Results*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Energistyrelsen 2009**, *Danmarks olie- og gasproduktion og anvendelse af undergrunden 2008*. København: Energistyrelsen.
- Fernández-Albertos, J 2006**, 'Does Internationalisation Blur Responsibility? Economic Voting and Economic Openness in 15 European Countries', *West European Politics*, vol. 29 (1), pp. 28-46.
- Finansministeriet 2009**, *Økonomisk Redegørelse. August 2009*. København: Finansministeriet.
- Fiorina, MP 1981**, *Retrospective Voting in American National Elections*. New Haven: Yale University Press.
- Garrett, G 2010**, 'G2 in G20: China, the United States and the World after the Global Financial Crisis', *Global Policy*, vol. 1 (1), pp. 29-39.
- Goul Andersen, J 2010a**, 'Reassessing Globalization. New Globalization Regime under formation?' Paper presented at REASSESS workshop on Globalization, Oslo, 25-26. Jan. 2010.
- Goul Andersen, J 2010b**, Denmark: From the Edge of the Abyss to an „Economic Miracle“, and back Into the Abyss. Paper presented at REASSESS workshop on Globalization, Oslo, 25-26. Jan. 2010.
- Goul Andersen, J 2009a**, 'Dansk økonomi på katastrofekurs'. *Indblik Nu*, 4. marts 2009.

- Goul Andersen, J 2009b**, 'Retrenchment with consent. Framing, persuasion and ambivalent attitudes in two Danish welfare reforms'. Paper, ESPA Net Conf., Urbino, Sep. 17-19, 2009.
- Goul Andersen, J 2008**, 'Public Support for the Danish Welfare State: Interests and Values, Institutions and Performance', pp. 75-114 in E Albæk, L C. Eliason, A S Nørgaard & H M. Schwartz, eds., *Crisis, Miracles and Beyond: Negotiated Adaptation of the Danish Welfare State*. Århus: Aarhus University Press.
- Goul Andersen, J 2007**, 'Samfundskonflikter, partier i bevægelse og vælgere med omtanke', pp. 11-55 in J Goul Andersen, J Andersen, O Borre, K M Hansen & H J Nielsen (eds.), *Det nye politiske landskab. Folketingsvalget 2005 i perspektiv*. Århus: Academica.
- Goul Andersen, J 1994**, 'Samfundøkonomi, interesser og politisk adfærd', pp. 15-136 in E Petersen et al., *Livskvalitet og holdninger i det variable nichesamfund*. Århus: Psykologisk Institut/Aarhus Universitetsforlag.
- Goul Andersen, J 1992**, 'Årsager til mistillid', pp. 161-202 in J Goul Andersen, H J Nielsen, N Thomsen & J Westerståhl, *Vi og vore politikere*. København: Spektrum.
- Goul Andersen, J 1988**, 'Vælgernes holdninger til den offentlige udgiftspolitik', pp. 145-90 i K H Bentzon (red.), *Fra vækst til omstilling*. København: Nyt fra Samfundsvidenskaberne.
- Hansen, Svend Aage (1974)** Økonomisk vækst i Danmark, bd II, København: Akademisk Forlag.
- Hede, A, J Goul Andersen & J Andersen 2009**, *Tryghedsmåling 2009. Danskerne tryghed på verdenskrises og bandekrigenes tid*. København: TrykFonden.
- Hellwig, TT 2001**, 'Interdependence, Government Constraints, and Economic Voting', *Journal of Politics*, vol. 63 (4), pp. 1141-1162.
- Hellwig, TT 2008**, 'Globalization, Policy Constraints, and Vote Choice', *The Journal of Politics*, vol. 70 (4), pp. 1128-1141.
- Hellwig, TT & D Samuels 2007**, 'Voting in Open Economies. The Electoral Consequences of Globalization', *Comparative Political Studies*, vol. 40 (3), pp. 283-306.
- Hood, C 2009**, 'Risk Management and Blame-Avoidance: A Political Science Perspective'. Paper for Conference 'Managing the Social Impacts of Change from a Risk Perspective', SCARR et al., Beijing Normal University, 15-17 April 2009.
- Hood, C, W Jennings, R Dixon, B Hogwood & C Beeston 2009**, 'Testing times: Exploring staged responses and the impact of blame management strategies in two examination fiasco cases', *European Journal of Political Research*, vol. 48 (6), 695-722.
- IMF 2008**, *World Economic Outlook. Housing and the Business Cycle*. April 2008. Washington DC: IMF.
- IMF 2009**, *World Economic Outlook. Sustaining the Recovery*. Oct. 2009. Washington DC: IMF.
- Kayser, MA 2007**, 'How Domestic is Domestic Politics?', *Annual Review of Political Science*, vol. 10, pp. 341-362.
- Lewis-Beck, MS. & R Nadeau 2009a**, 'Obama and the Economy in 2008'. *PS: Political Science and Politics* vol. 42, pp. 479-83.
- Lewis-Beck, MS. & R Nadeau 2009b**, 'Economic Voting Theory: Testing New Dimensions'. Paper pres. at Conf. 'The 2008 US Presidential Election', Columbus, Ohio State University, Oct. 1-4, 2009.
- Lewis-Beck, MS & M Stegmaier 2007**, 'Economic Models of the Vote', pp. 518-37 i R Dalton and H D Klingemann, eds. *The Oxford Handbook of Political Behavior*. Oxford: Oxford University Press.
- Maddison, A 2009**, Statistics on World Population, GDP and Per Capita GDP, 1-2006 AD <http://www.ggdc.net/maddison/>
- Maddison, A 1995**, *Monitoring the World Economy*. Paris: OECD Development Centre.
- Madsen, PT 2010**, 'Hvad gør medierne ved krisen? Om vagt- og skødehunde.', *Samfundøkonomen no. 1*. pp. 35-39
- Martinsson, J 2009**, *Economic Voting and Issue Ownership*. Gothenburg Studies in Politics 115. Göteborg: Department of Political Science, University of Gothenburg.
- Nadeau, R, M Foucault, MS Lewis-Beck 2010**, 'Patrimonial Economic Voting: A Neglected Dimension'. paper submitted for publication.
- Nannestad, P & M Paldam 1997**, 'From the Pocketbook of the Welfare Man: a Pooled Cross-Section Study of Economic Voting in Denmark, 1986-1992', *British Journal of Political Science*, vol. 27 (1), pp. 119-137.
- Nannestad, P & M Paldam 1994**, 'The VP-Function: A Study of the Literature on Vote and Popularity Functions after 25 years', *Public Choice*, vol. 79 (3-4), pp. 213-245.
- Nyt fra Danmarks Statistik**, div.nr.
- OECD 2009a**, *Economic Outlook* 85. June 2009. Paris: OECD.
- OECD 2009b**, *Economic Outlook* 86. December 2009. Paris: OECD.
- OECD 2009c**, *Economic Surveys. Denmark*. November 2009. Paris: OECD.
- Oscarsson, H & S Holmberg 2008**, *Regeringsskifte. Väljarna och valet 2006*. Stockholm: Nordstedts Juridik
- Paldam, M 1991**, 'How Robust is the Vote Function? A Study of Seventeen Nations over Four Decades', pp. 9-33 i H Norpoth, M S. Lewis-Beck & J D Lafay, eds., *Economics and Politics: The Calculus of Support*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Pedersen, EH & JD Riishøj 2008**, 'Danmarks Lønkonkurrenceevne', pp. 79-90 i Danmarks Nationalbank, *Kvartalsoversigt 2. kvartal 2008*.
- Petersen, E (1996)** Den samfundspsykologiske udvikling 1982-1986-1988-1990-1994. pp 15-168 i E Petersen et al, *Danskerne trivsel, holdninger og selvansvarlighed under „opsvinget“*. Århus: Psykologisk Institut/Aarhus Universitetsforlag.
- Petersen, E, KE Sabroe, OS Kristensen & B Sommerlund 1987**, *Danskerne tilværelse under krisen*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.
- Pierson, P 1994**, *Dismantling the Welfare State? Reagan, Thatcher, and the Politics of Retrenchment*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Powell, GB & GD Whitten 1993**, 'A cross-national study of economic voting: taking account of the political context', *American Journal of Political Science*, vol. 37 (2), pp. 391-414.
- Reinhart, CM. & KS Rogoff 2009**, *This Time is Different: Eight Centuries of Financial Folly*. Princeton: Princeton University Press.
- Ritakallio, V-M 2010**, 'Finnish economic crisis in the 1990s and its social consequences'. Paper presented at REASSESS Strand 10 meeting, Aarhus, Jan 12.
- Soroka, SN 2006**, 'Good News and Bad News: Asymmetric Responses to Economic Information', *The Journal of Politics*, vol. 68 (2), pp. 372-385.
- Stokes, DE 1963**, 'Spatial Models of Party Competition', *American Political Science Review*, vol. 57 (2), 368-77.
- Trier, M 1997**, 'Den økonomiske udvikling i Danmark i de 50 år', i *Økonomiministeriet i 50 år 1947-1997*. København: Schultz.
- Weaver, RK 1986**, 'The Politics of Blame Avoidance', *Journal of Public Policy*, vol. 6 (4), 371-98.

Noter

- 1 Det berømte udtryk tillægges den britiske premierminister James Callaghan, men stammer fra en avisoverskrift i *The Sun*, som beskrev Callaghans reaktion ved hjemkomst fra udlandet under „the winter of discontent“ i UK i 1979.
- 2 Globalt kan krisen blive afslutningen på det „globaliseringsregime“, der blev søsat under præsident Reagan (Goul Andersen, 2010a). Her blev globalisering næsten synonymt med deregulering, og USA's dominans var stærkere end nogensinde. Men efter 2008 har USA skiftet præferencer. Og landets økonomiske dominans svækkes. På langt sigt kan Kina og Indien blive verdens største økonomier, på

- kort sigt Kina og USA (Garrett, 2010). Selv *vestlig* dominans kan næppe tages for givet på langt sigt. Hvordan globalisering ser ud under de betingelser, kan man dårligt nok gisne om,
- 3 Kilde: Nytt fra Danmarks Statistik (hefter DSt) no 145 og 85, 2010, samt 490, 432, 2009. Tallene revideres løbende. 2008-tallet blev opjusteret fra minus 1.2 pct. til minus 0.9 pct. i versionen af 6.11.2009, 2009-tallet fra minus 5,1 pct. til minus 4,9 pct. d. 31.3.2010.
 - 4 Hansen opgør BFI (Bruttofaktorindkomst) og er fortsat den mest anvendte kilde (jf. Maddison, 1995, 2009).
 - 5 Medregnes SP-udbetalingerne, bliver tallene hhv. 6.5 pct. og 1.1 pct. for 2009 og 2010 (pp.97-98).
 - 6 http://www.ssb.no/pii_en/ ; http://www.stat.fi/til/ttvi/2009/12/ttvi_2009_12_2010-02-10_tie_001_en.html ; http://www.scb.se/Pages/PressRelease___287111.aspx
 - 7 Som nævnt revideres tallene løbende. Siden viste det sig, at også Irland gik i recession fra 4. kvartal 2007, og i efteråret 2009 var status, at begge lande akkurat var *over* nulpunktet.
 - 8 Gasproduktionen var stabil. Der er mere olie, men der skal flere investeringer at udnytte den (Energistyrelsen, 2009).
 - 9 Danmark har ikke *fordel* af høje oliepriser, men har undgået de *ulemper*, andre lande har oplevet.
 - 10 I Norge har man både oprettet oliefond og opsplittet nationalregnskabet i off shore-Norge og fastlands-Norge for at undgå dette problem.
 - 11 Pilles olie og rentebetalinger ud af regnskabet (Det Økonomiske Råd, 2009: 84), ser samhandelen med udlandet næsten lige så bedrøvelig ud som i 1980'erne.
 - 12 Jf. Realkreditrådets ejendomsprisstatistik (<http://www.realkreditradet.dk/Statistikker/Ejendomsprisstatistik.aspx>). Ikke alt er „rene“ prisstigninger. Tallene henviser til m2 priser og tager ikke højde for forbedringer. Realkreditrådets tal lidt mere usikre end Danmarks Statistik, men generelt retvisende og referer også til salgspriser.
 - 13 Vi benytter de internationalt sammenlignelige, surveybaserede tal (HUR) fra Eurobarometer/OECD.
 - 14 Udtrykket „politics of blame avoidance“ blev lanceret af R. Kent Weaver (1986) og udbredt af bl.a. Pierson (1994), men perspektivet har været dyrket af mange, især inden for policy forskningen (Hood, 2009). Som nævnt af Hood et al. (2009) er der forskel på en krise og en mediestorm , men mange begreber kan bruges parallelt.
 - 15 Bemærkningen fra 2006 havde kritisk brod mod økonomiske modeller og Velfærdskommissionen. Thor Petersen blev i øvrigt træt af have lagt navn til og fik 9.9.2009 Danmarks Radio til at bringe en berigtigelse med hele citatet (<http://www.dr.dk/Nyheder/risogros/2009/0909135059.htm>). Det var dog for sent: Citatet var for længst blevet folkeje.
 - 16 http://da.wikisource.org/wiki/Statsministerens_nyrtarstale_2008
 - 17 Politiken, Jyllands-Posten, Berlingske, Ekstra Bladet og BT. Vi forbigår Børsen og de elektroniske medier, der ligger i hvert sit yderpunkt, både kvantitativt og kvalitativt, mht. dækning af krisen.
 - 18 Der er søgt i Info Media på „krise/recession/afmatning/nedtur/vækst/vanskeligheder“, kombineret med „dansk(e)/Danmark“ og „økonomi(sk-e)“. Søgningen rummede (ud over bifangst) nogle analytiske artikler (ofte trykt i erhvervssektionen og forfattet af en meget lille personkreds), men få genuine nyhedsartikler.
 - 19 Hertil kom fyldig omtale i Børsen og Information.
 - 20 Selvom ordet „finanskrise“ var til regeringens fordel, synes der ikke at være tale om nogen form for spin. Derimod søgte regeringen at kalde „bankpakke II“ for „kreditpakken“, men uden held.
 - 21 I alt 21 artikler frem til 24.10, heraf ganske vist 12 læserbreve og 2 kronikker fra CEPOS-medlemmer, hvor udsagnet flettes ind, men altså også 7 nyhedsartikler mv., herunder sågar én i Ekstra Bladet (sakset fra Børsen).
 - 22 F.eks. gengav både Politiken, Berlingske og Jyllands-Posten den 23.10. fyldigt Det Økonomiske Råds kritik af den førte økonomiske politik som ansvarlig for, at krisen nu syntes værre i Danmark end i mange andre lande. På lederplads svingede Politiken fra slutningen af 2008 gradvist om til mere og mere at bebrejde regeringen for krisen, men det gjorde de to øvrige ikke (Madsen, 2010).
 - 23 SP-ordningen (indført i 1998) byggede på indbetaling af 1 pct. af alle indkomster til SP (Særlig Pensionsopsparing), der blev administreret af ATP. 1999-2000 var ordningen omfordelende, ellers aktuarisk (udbetaling efter indbetaling). Teknisk var der tale om en ratepension med udbetaling over 10 år. Ordningen blev suspenderet fra 1.1.2004, angiveligt for at sætte mere gang i økonomien oven på den økonomiske afmatning 2001-2003.
 - 24 Formueaspektet har traditionelt ikke været belyst, men er særlig relevant i den aktuelle krise med store fald i boligpriser og aktiekurser, for pensionsopsparing mv. Det har betydning både for de afhængige og uafhængige variable (jf. også betoningen af „patrimonial factors“ i Nadeau, Foucault & Lewis-Beck, 2010).
 - 25 Performance-vurdering knytter sig til straf/belønning rationale, kompetencevurdering til udvælgelsesrationalet.
 - 26 Gennemført af Tryk Fonden i 2009. 4000 personer (16-65 år) på YouGov Zaperas web-panel (Hede et al., 2009).
 - 27 Nettotallet var også lige under 0 i oktober 2008, marts 2009, samt juni-juli 2009. www.statistikbanken.dk FORV1.
 - 28 27 pct. forventer et mindre vellønnet job og 19 pct. et mindre interessant job. 20 pct. mener, det ville være svært at finde et andet job overhovedet, og mange svarer ved ikke. Spørgsmålet lød: Hvis du mister dit nuværende job, hvilken situation ville du så være i? 1. kan hurtigt skaffe et tilsvarende job med nogenlunde samme løn; 2. kan hurtigt skaffe et andet job, men lønnen vil sandsynligvis være lavere; 3. vil have svært ved at finde et andet job, også selv om jeg accepterer en lavere løn (tilsvarende for interesse).
 - 29 Siden 1983-84 indgår der en formueeffekt i økonomiske modeller. Alligevel tog regeringen fejl af forbruget. Måske er effekten stærkere efter liberaliseringerne, eller man er nået uden for det „normalområde“, hvor der kan ekstrapoleres.
 - 30 Undersøgelsen foretaget af Ugebrevet Mandag Morgen og Synovate (i samarbejde med forfatteren). 1006 repræsentativt udvalgte personer over 18 år blev interviewet pr. telefon, jf. Mandag Morgen no. 44, 2008.
 - 31 Vælgerne var lidt mere forbeholdne, når de blev spurgt: „Dansk økonomi er grundlæggende sund og vil ikke blive særlig berørt af finanskrisen.“ Her var 58 pct. enige og kun 34 pct. uenige.
 - 32 Normalt er overensstemmelsen god. Men marts 2009-undersøgelsen var usædvanlig ved en svarpct. på kun 33 pct.
 - 33 Spørgsmålet henviser til nedgang „næste år“. Det kunne indvendes, at det må gå op, når man nærmer sig bunden. Spørgsmålet tolkes dog næppe så firkantet. Anderledes i forbrugertillidsmålingerne, hvor der spørges om situationen om netop ét år. Her var der stor ændring. Disse fremtidsforventninger nåede i øvrigt aldrig bunden fra 1979-82, men tangerede kortvarigt niveauet fra 1987-89, 1990 (Goul Andersen 1994: 124-25) samt 1998-99.
 - 34 I en You Gov Zapera undersøgelse fra marts 2009 blev der stillet spørgsmålet: „Der tales om, at Danmark kan stå over for en økonomisk tilbagegang. Hvor alvorlig tror du, vi skal forvente, at tilbagegangen bliver?“ Interessant nok var svarfordelingen her noget anderledes, idet 7 pct. svarede „meget alvorlig“ og 51 pct. „ret alvorlig“.
 - 35 Måske har det været endnu værre: I kriseundersøgelsen nov. 2008 blev der spurgt: „Medierne giver et helt overdrevent billede af de økonomiske problemer, Danmark står over for.“ Heri var 68 pct. enige, kun 25 pct. uenige.

- 36 DR Nyheder fulgte i 2009 en kampagne for „konstruktive nyheder“, herunder optimistiske nyheder om krisen (se www.dr.dk/nyheder/Temaer/2009/konstruktive_nyheder/index). Et forsøg på at undgå den velkendte „negativitetsbias“ – men også en illustration af, at det giver store problemer.
- 37 Undersøgelse foretaget af Interresearch for arbejdsløsheds-kassen STA. Se www.sta.dk/pressemeddelelse/8.6.2009 (landsdækkende repræsentativt sample på N=1064 danskere over 18 år).
- 38 I nov. 2008 blev også stillet spørgsmålet: „Dansk økonomi har kurs mod afgrunden“ – Knud Heinesens berømte formulering, som blev symbol på problemerne og på krisebevidstheden omkring 1980. Her svarede kun 6 pct. enig. 91 pct. var uenige. Vi er *meget* langt fra krisebevidstheden dengang.
- 39 Normalt drejer det sig om *mere* velfærd, men det forekommer også, at folk ønsker besparelser. Er begrundelsen ønske om lavere skat, er svaret kodet dér. Emnet „indvandring“ rummer stadig flere positive tilkendegivelser.
- 40 De nye låneformer er populære blandt boligejerne, men ikke i så høj kurs politisk. „Forsigtige“/„ansvarlige“ boligejere med fastforrentede lån blev i øvrigt rasende, da regeringen greb ind og reddede flekslånerne i efteråret 2008. Ganske vist var formålet at redde pensionskasserne, men sådan blev det ikke opfattet, og flertallet af danskere er bibragt den (måske selvopfyldende) opfattelse, at regeringen også vil redde dem en anden gang (Greens/Børsen, 16.10.2009). Indgrebet i 2008 udløste en veritabel storm af særdeles hidsige protester på De Konservatives hjemmeside. Det forargede tydeligvis mange „klassiske“ konservative (<http://www.konservative.dk/nytogdebat/Nyheder/2008/oktober/Sider/Aftaleomfinansielstabilitet-papensionsområdet.aspx>).
- 41 A4 no. 38, 9.nov.2009. Foretaget af YouGov Zapera i dagene 27-30.10.2009. Web panel, 1007 svarpersoner.
- 42 I valgundersøgelserne er der spurgt, „hvor godt“ regeringen har håndteret økonomien. I A4-undersøgelsen er brugt vendingen „hvor godt eller dårligt“.